

Niet de polen bestrijden maar het midden versterken.

Symposium Burgerschap en Onderwijs HTF - 13 april 2019
Bernadette Vieverich

Hoe onderwijs je leerlingen zodanig dat zij redelijke burgers worden?
Hoe ga je met leerlingen de dialoog aan over moeilijke onderwerpen?
Is burgerschapsonderwijs hetzelfde als filosofieonderwijs?
Over deze en andere vragen ging het op zaterdag 13 april tijdens het
Onderwijssymposium van de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie,
georganiseerd in samenwerking met de Vereniging voor Filosofiedocenten in
het Voortgezet Onderwijs.

De sprekers waren:

- **Remmelt Kielstra** docent aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie
- **Samira Bouchibti** beleidsmaker, journalist, schrijver, programmamaker en voormalig lid van de Tweede Kamer namens de PvdA.
- **Bart Brandsma** sociaal en politiek filosoof, trainer en consultant, schrijver van het boek *'Polarisatie – Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken'*.
- **Rudolf Kampers** filosoof, onderzoeker en lerarenopleider in socratische gespreksvoering aan de Thomas More Hogeschool in Rotterdam.

Rationaliteit en redelijkheid

Volgens de politiek filosoof John Rawls is er een verschil tussen rationaliteit en redelijkheid. Het huidige onderwijs heeft zich gespecialiseerd in rationaliteit. Bij de term rationaliteit horen begrippen als efficiëntie, individualisme, eigenbelang en doelgerichtheid. Met andere woorden: het draait om het halen van je doelen. Dit doe je rationeel wanneer je het efficiënt doet, volgens vooraf uitgekende stappen. Voor het onderwijs betekent dit het formuleren van antwoorden op vragen als: hoe haal je je diploma, wat is daarvoor nodig, hoe meet je of een leerling op de juiste weg is voor het behalen van dit doel. In het onderwijs ligt op dit moment de nadruk op 'kwalificatie'. Doelen als persoonsvorming en burgerschapsvorming blijven onderbelicht. We vergeten dat we méér willen zijn dan een samenleving van rationele individuen: we willen ook een samenleving zijn van redelijke personen. Het moge duidelijk zijn dat 'redelijkheid' om andere eigenschappen vraagt dan 'rationaliteit'. Denk hier aan begrippen als wederzijds begrip, erkenning van de eigen feilbaarheid en perspectiefwisseling.

Remmelt Kielstra

Kielstra opent het symposium. Hij vertelt dat minister Arie Slob momenteel bezig is om de wet burgerschap door de Tweede en Eerste kamer heen te loodsen. Slob wil dat scholen het vak burgerschapsvorming gaan invoeren. Kinderen worden niet geboren met een democratisch gen en respect voor de basisvoorwaarden deze samenleving. Wél met rechtvaardigheidsgevoel en redelijkheid. Deze beide begrippen hebben een belangrijke plek in de democratie. Met het vak burgerschapsvorming krijgen kinderen een podium geboden om gevoelens van onrecht aan te kaarten. Redelijkheid is nodig omdat we er met elkaar uit moeten zien te komen. We moeten leren om concessies te doen in het belang van de democratie, en van onszelf als persoon. Deze vermogens maken ons sociaal, maatschappelijk betrokken en

leren ons om met elkaar om te gaan. Het is belangrijk om dat een plek te geven in onderwijs. De werkvorm bij uitstek is de dialoog. Hoe geven we dialoog een plek in ons onderwijs? Dat is de vraag die we vandaag willen beantwoorden.

Samira Bouchibti

Bouchibti vertelt dat ze in Marokko geboren is en in het kader van gezinshereniging met zes broers en zussen per vliegtuig naar Nederland is gekomen. De cultuurschok was groot en vergelijkbaar met hoe kinderen van statushouders zich nu voelen. Ik ging in Haarlem naar een Katholieke witte school en twee keer in de week naar de kerk. Momenteel geef ik gastlessen aan leerlingen van het Havo en VWO. Ik ga met hen in gesprek over het geloof en de islam; het geloof met de hoofddoeken. Ik zou willen dat er net zoveel aandacht was voor onderwijs als voor klimaatverandering.

Onderwijs is niet alleen kennisoverdracht, maar ook het leren van goede manieren, eerlijkheid, betrouwbaarheid, redelijkheid, opkomen voor elkaar. Je kunt daar als docent een visie op ontwikkelen en inhoud aan geven, streven naar vrede in de klas en het tegengaan van polarisatie. De dynamiek in de samenleving en op sociale media vind je ook in de klas: dagelijks stroomt de samenleving de klas binnen.

De Wet zegt dat onderwijs mede gericht is op het bevorderen van actief, pluriform burgerschap en sociale integratie. Leerlingen maken kennis met de cultuur van hun klasgenoten. De hele wereld komt binnen. 'De Somaliër' bestaat niet. Ieder kind heeft een eigen achtergrond, Somaliërs vormen geen homogenen groep. Met kinderen praten over artikel 1¹ van de Grondwet levert interessante discussies op. Zo ontwikkelen ze het vermogen om een bijdrage te leveren aan de samenleving en iets voor anderen te betekenen. Het aanleren van sociale en maatschappelijke competenties is gericht op de basiswaarden van de Nederlandse rechtstaat.

In het kader van sociale cohesie is het belangrijk om na te denken over wat we gemeenschappelijk hebben. Polariseren is eenvoudig, verschillen zijn niet moeilijk om te benoemen, maar benoem nou eens wat we met elkaar gemeen hebben. Ik ben voor vrijheid van meningsuiting. Maar ik zie ook dat de uitspraken van Wilders, die de Islam maar blijft associëren met bloed, dit land geen goed doen. Als docent is het je taak om gesprekken over deze thema's te blijven begeleiden zonder dat je je met de inhoud van het gesprek bemoeit. Het uitgangspunt is de wet, ons rechtssysteem. De rechter heeft bepaald dat Wilders heeft gediscrimineerd. Daar ga ik vanuit.

1

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Burgerschapsvorming betekent dat we aandacht moeten besteden aan kritische denkvaardigheden en zelfreflectie. Kennis opdoen over de democratische rechtstaat, mensenrechten. We moeten kinderen leren om te functioneren in een pluriforme democratische samenleving, vanuit hun eigen idealen, waarden en normen. Dat hoort niet bij één vak thuis, dat is de pedagogische didactische taak van alle leraren.

(Opmerking uit de zaal: Het is de taak van de staat om docenten daar in op te leiden. We kunnen het ze niet kwalijk nemen dat ze het niet kunnen, als ze het niet aangereikt hebben gekregen).

In de praktijk worstelen scholen met hun burgerschapsvormingstaak. Er is niet vastgelegd wat de resultaten moeten zijn en hoe we die kunnen meten. De opbrengsten zijn nauwelijks in beeld. Er is behoefte aan meer inzicht en verdere ontwikkeling van de burgerschapspraktijk.

Bart Brandsma

Brandsma geeft een introductie 'Denkkader Polarisatie' en vertelt hoe we kunnen leren om 'het midden te houden'.

Redelijkheid levert een te beperkt antwoord op de vraag hoe te reageren op polarisatie. Uitwisseling van kennis en standpunten heeft een beperkte werking: polarisatie is immers niet redelijk.

Ik schets een denkkader voor polarisatie en bied handelingsperspectief: hoe werkt het wij-zij denken, hoe gaan we daar als professionals mee om. Er is sprake van handelingsverlegenheid in de klas of op school.

Ik heb zelf sociale en politieke filosofie gestudeerd. Ik wilde de rijkdom van het vak filosofie naar de samenleving brengen. Ik werd documentaire-maker voor opdrachtgevers als Amnesty en de Nederlandse Moslim Omroep. Als niet-moslim reisde ik naar Marokko, Turkije, Senegal, Indonesië en Suriname om de islam in beeld te brengen. Dat is niet gelukt, maar ik heb wel veel moslims ontmoet. Na 9/11 en de moord op Theo van Gogh zag ik dat de polarisatie in Nederland sterker werd. Polarisatie komt de school en het klaslokaal binnen. We zijn wel geschoold in hoe je omgaat met conflicten, maar niet in polarisatie.

Deze training heb ik ontwikkeld en gegeven in Libanon, waar de uiterste consequentie van polarisatie burgeroorlog was. Het denkkader dat ik daar aan heb overgehouden ga ik nu met u delen, zoals ik dat deel met driehonderd burgemeesters, ministers, gevangenis personeel en politieagenten: professionals die geacht worden om in het midden te kunnen gaan staan. Hoe sta je daar? Faciliterend, neutraal, onafhankelijk? Hoe ga je acteren in het wij-zij denken op diverse niveaus en bij diverse thema's? Denk aan zwarte piet, windmolenparken, de Oostvaartse plassen, Staatsbosbeheer en paardenliefhebbers. In alle gevallen geeft het denkkader polarisatie houvast. Neem de aanslag in Utrecht. Als dader een extremist is, dan ziet het wij-zij denken er heel anders uit dan als het niet zo is.

Het model gaat uit van drie basiswetten.

Polarisatie is een gedachtenconstructie: wij-zij denken zit tussen de oren en daarin verschilt het van een conflict. In Keulen werden op nieuwjaarsnacht vrouwen door mannen aangevallen. Dat is een conflict: plaats, tijd en probleemeigenaar zijn duidelijk. Daar bovenop wordt een gedachtenconstructie gebouwd: 'Onze vrouwen worden aangevallen door vluchtelingen'. Deze constructie is geladen met betekenis door onze Westerse beschaving. De gedachte is dat mensen uit het Midden Oosten de verlichting nog niet hebben doorgemaakt. De woordkeuze is belangrijk. Polarisatie heeft brandstof nodig. Als je die eruit haalt zakt het wij-zij denken in. Het is een gevoelsdynamiek. Een voorbeeld: de gangbare overtuiging was van meet af aan dat Marianne Vaatstra uit Friesland door asielzoekers werd vermoord. Vier jaar geleden toonde DNA onderzoek aan dat het een blanke veeboer was. De burgemeester zei toen: 'Wat een schrik, het is er één van ons'. En er zijn nog steeds mensen die zeggen: 'En tóch was het een asielzoeker'. Die gevoelsdynamiek moeten we adresseren.

Bij polarisatie komen we de volgende vijf rollen tegen:

1. Pusher

De pusher heeft een eenvoudige taak: brandstof leveren. Geert Wilders is een pusher. Als hij iets zegt over de identiteit van vluchtelingen, gebruikt hij korte oneliners als: testosteronbommen, moslims, terroristen, linkse kerk, hopeloos naïef. Donald Trump is uber-pusher.

Er zit ook een pusher aan de kant van de linkse kerk: PVV-ers zijn ongeschoolde Telegraaflezers, egoïsten met oogkleppen op. Je hebt Pushers op beide polen van polarisatie. Nelson Mandela was gedurende een fase in zijn leven ook een pusher.

2. Joiner

Er staat in deze polarisatie genoeg op het spel om een kant te kiezen. De joiner heeft specifieke retoriek: 'Ik doe niet helemaal mee maar ik ben wel blij dat hij het durft te benoemen. Ik bezit zelf nog een bepaalde mate van redelijkheid.'

3. Middengroep / The silent

Deze groep zit tussen beide polen in en bestaat uit mensen die willens en wetens in het midden gaan staan. Hun tekst: 'Ik ben genuanceerd en zeer betrokken.' Hier zitten ook de beroepsneutralen: politieagenten, docenten.

4. Bruggenbouwer

De bruggenbouwer gelooft in dialoog en begrip. Stel: iemand zegt iets akeligs over vluchtelingen. Dan zegt de pusher: 'Opvangen in de regio, het zijn gelukszoekers, het zijn allemaal jonge mannen, ze komen hier om te profiteren. Ze gaan eerst shoppen met een creditcard en dan naar ter Apel om hun paspoort op te halen. Die hoeven wij hier niet.' De bruggenbouwer laat foto's zien van de puinhopen in Syrië. Hij zegt: 'Vluchtelingen hebben een I-phone nodig om door Europa te navigeren. Het zijn wereldburgers.'

De vijfde rol komt in beeld wanneer na verloop van tijd de polarisatie heviger wordt. Er is geen sprake meer van beschaafde polarisatie, het loopt uit de

hand. Standpunten zijn extremer geworden, het midden is leeggelopen, twee kampen staan tegenover elkaar, in extreme gevallen mondt het uit in een burgeroorlog. Landen als Congo, Ruanda en Turkije vertonen trekken van deze dynamiek, het is daar zeer onveilig geworden om in het midden te staan. Als je daar toch staat, dan loop je het risico om bij de vijfde groep terecht te komen.

5. Zondebok

De zondebok vormt een mikpunt voor beide polen: zij ontkennen de strijd. In Ruanda ben je een Hutu of een Tutsi. Je kunt niet geen van beiden zijn. Wil je dat toch zijn, dan word je een zondebok. Bruggenbouwers en mensen in het midden zijn kandidaat voor die rol, en dat voelen ze. Op kleine schaal doet zich dit verschijnsel op basisscholen voor.

Zesde groep: Professionals

Professionals switchen tussen de twee uiterste posities. Polarisatie kun je niet bestrijden. Er zal altijd polarisatie en conflict zijn. Vrede is een lange rij van conflicten waar we redelijk mee omgaan.

Er zijn een aantal dingen die professionals kunnen doen, in het geval van polarisatie. Dit zijn de game-changers:

- Niet de polen bestrijden, maar het midden versterken. Diversiteit is nodig, je eigen gelijk halen werkt niet. Buurtwerkers weten wie de pushers en de joiners zijn, docenten ook, maar ze weten niet wie er in het midden zitten. Hun opdracht is op zoek gaan naar en het bewust inzetten van de mensen in het midden.
- Verander van onderwerp. Het kenmerk van een game-changer is dat hij het vraagstuk van het midden weet te vinden. 'Het werkelijke belangrijke onderwerp is niet immigratie, maar: hoe gaan wij in onze klas om met deze spanning.' Dat is een bindend vraagstuk.
- Goed gastheerschap. Eberhart van der Laan was heel goed in het bekleden van de zesde positie: boven de partijen staan, om oplossingen eisen, begrenzen. De zesde positie doet een beroep op professionaliteit. Hier komen filosofische vaardigheden aan te pas, bereidheid om naar het vraagstuk van het midden te zoeken. Daarvoor met je empathisch zijn en goed kunnen luisteren. In het midden ben je onafhankelijk, maar je laat wel degelijk zien wie je bent.

Rudolf Kampers

Als afronding van de ochtend oefent Rudolf Kampers in 15 minuten een socratisch gesprek met het publiek. Kampers: Het stimuleren van socratische gespreksvoering is mijn ding, en dat doe je het beste door er docenten in op te leiden. Het bevordert zelfkennis, en morele en intellectuele autonomie. Dialoog verbindt. Alleen het voeren van een gesprek is niet voldoende. Het is hoog tijd voor sociale actie. Polariseren ontstaat door gedachtenconstructies. Het gaat met name fout in ons denken. Laten we het alsjeblieft ook oplossen door het denken.

Kampers over de methode: we beginnen altijd met een abstracte, betekenisvolle vraag, die relevant is voor de deelnemers. Een socratisch

gesprek volgt een drietrapsmodel: vraag, ervaring, inzicht.

De vanzelfsprekende volgende stap is nu dat u een vraag inbrengt. Wie van u heeft een vraag?

Er komen vier vragen uit het publiek, daarna wordt er gestemd. De vraag met de meeste stemmen wordt onderwerp van het socratisch gesprek.

Dat is: Wat is kritisch handelen?

Kampers vraagt om een persoonlijk voorbeeld van kritisch handelen van iemand uit de zaal.

Ichem: Ik woonde in Algerije en was met vrienden bij het water aan het spelen. Ik voelde dat een vriend van ons, die in het water lag, het moeilijk had, maar het was onduidelijk wat er precies aan de hand was. Het voelde als een appèl, dus ik ben het water in gegaan en heb die vriend uit het water getrokken. Hij bleek inderdaad in nood te zijn. Dat is voor mij kritisch handelen: dat er een appèl op je wordt gedaan en dat je handelt zonder na te denken over de vraag wat je gaat doen.

Iemand uit de zaal: Handelen in een kritieke situatie is iets anders dan handelen op een kritische manier, vind jij dat ook?

Ichem: Ik besef dat ik kritisch handelen niet invul zoals anderen dat zouden doen.

Kampers: Had je het gevoel dat je een keuze had?

Ichem: Er zat een zekere vaagheid in; misschien was er niks aan de hand.

Iemand uit de zaal: Hoe oud was je?

Ichem: Twaalf jaar.

Kampers zet op een rijtje welke elementen van kritisch handelen je kunt benoemen naar aanleiding van dit voorbeeld:

- Gevoel van verantwoordelijkheid
- Keuze in handelen
- De situatie is ambigue
- Er is moed nodig, moed in de vorm van verantwoordelijkheid nemen
- Een gevoel durven omzetten in een handeling

De conclusie van deze leermethode luidt: in iedere ervaring die aansluit op een willekeurige uitgangsvraag zitten waarheden, richtingen waarmee we inzet krijgen.

Iemand uit de zaal: Ik vond het nogal stupide om een socratisch gesprek te willen doen in 15 minuten, maar ik ben om.

Kampers: De eenvoud van deze methode stelt ons in staat om snel te werken. Jezelf trainen in nauwkeurig luisteren is de belangrijkste opdracht die we met elkaar te vervullen hebben.